

УДК 37.016:39:811.161.2(045)

СОЦІОКУЛЬТУРНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАРОДОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА СТОРІНКАХ ЧИННИХ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Гончарук О.М., Шуст Л.М.

Луцький педагогічний коледж

У статті проаналізовано зміст чинних підручників з української мови для 1-4 класів щодо наповнення їх народознавчим матеріалом. Виявлено, що в посібниках по-різному представлено матеріал для забезпечення соціокультурної змістової лінії. Зафіксовано значне зменшення обсягу народознавчого матеріалу в підручниках, створених за програмою нової української школи. Визначено переваги окремих лінгвістичних вправ. Указано на недоліки та можливі шляхи їх усунення.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, народознавчий матеріал, нова українська школа, буквар, підручник з української мови, молодші школярі.

Постановка проблеми. Згідно з новою навчальною програмою для початкової школи мета курсу «Українська мова» полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань. Реалізація змісту соціокультурної лінії передбачає формування в молодших школярів соціокультурної компетентності, яка має дві складові – соціальну і загальнокультурну. Соціальна складова – це готовність учнів до адаптації в українському соціумі. Соціум, у якому перебувають молодші школярі, можна умовно структурувати таким чином: держава, рідний край, сім'я, школа, громадські місця. Загальнокультурна складова соціокультурної компетентності молодшого школяра передбачає володіння знаннями про особливості української національної культури, звичаї, традиції, свята і використання цих знань в мовленнєвій практиці; вживання у власному мовленні найбільш відомих малих українських фольклорних форм; сформованість морально-етичних якостей [11].

У чинній навчальній програмі зазначено, що навчання української мови має бути спрямоване також на формування соціокультурної компетентності, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання [10, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впливу народознавчих текстів на світогляд молодшого школяра присвятили свої наукові розвідки К. Ушинський [13], В. Сухомлинський [12], П. Ігнатенко і Ю. Руденко [9], Н. Рудницька, О. Савченко, В. Філінюк [14]. Остання, зокрема, стверджує, що наповнення народознавчим змістом лінгводидактичних дисциплін («Методика навчання грамоти», «Методика навчання української мови в початковій школі», «Методика навчання каліграфії», «Методика навчання літературного читання») відповідає суті розроблених концепцій мовної освіти, зокрема врахуванню загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів навчання: народності, історизму, етнічної соціалізації, врахування регіонального мовного середовища, виховувально-го навчання, текстоцентризму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначених працях не було проаналізовано підручників, підготовлених для нової української школи. У представленій праці проаналізовано не тільки буквар 2018 року видання, а й попередні (чинні) підручники з української мови щодо забезпечення соціокультурної змістової лінії, зокрема народознавчого аспекту в її контексті.

Мета статті – проаналізувати чинні підручники з української мови для початкової школи, визначити в них обсяг народознавчого матеріалу, зафіксувати зміни, що з'явилися у зв'язку з особливостями програми нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Окремо годин на реалізацію соціокультурної змістової лінії не пропонується, а змістове наповнення здійснюється на основі добору відповідних вправ та завдань. В основу цієї змістової лінії покладено використання на уроках української мови дидактичного матеріалу: прислів'їв, приказок, загадок, художніх тестів українознавчого спрямування. Проаналізуємо, як наповнені народознавчим матеріалом підручники з української мови для 2-4 класів (для порівняння використаємо підручники за співавторством М. С. Вашуленка та М.Д. Захарійчук), а також простежимо, у якому виданні букваря – 2012 р. чи 2018 р. – М.С. Вашуленка ширше представлено народознавчий матеріал.

В обох виданнях букваря діти, які вміють читати, знайомляться з текстом Державного гімну України (с. 3). У виданні за 2012 р. поданий також вірш Г. Чубач «Батьківщина» (с. 5), у добукварний період учням запропоновано тематичні малюнки з українських народних казок «Колобок», «Вовк і семеро козенят», «Ріпка» (с. 9). Згодом учитель має можливість обговорити зі школярами український національний одяг і танці (с. 13) (до речі, на багатьох малюнках герої зображені в українських костюмах або ж в іншому одязі з елементами вишивки). У новому букварі (2018 р.) такої інформації немає. Навіть на с. 26-27, де зображено багато предметів одягу, жодного національного елемента не знаходимо. Лише на с. 32-33 є ілюстрації до народних казок «Ріпка», «Вовк і семеро козенят», «Рукавичка» та завдання до них. Узагальнивши матеріал підручника за 2012 р., висновуємо, що в букварний період найбільше народознавчого матеріалу було подано для ви-

вчення літер л (колобок, колосок, хліб, калач), к (колиска, колисала, колисанка, Килина, Клим, вулик, калина), п (текст «На Івана Купала»), е (веселка, веселики, степ, текст «Село Веселе»), д (Десна, Дніпро, Дністер), ь (льон), г (гава, галаган, ганок, газда, гелготіти), ч (чабан, вівчарі, смерічка, горличка, співаночка, закликаночка, тексти «На полонині», «Карпати»), я (текст «Ялта»), і (Україна, українка, по-українському, Київ, киянин, кияночка, тексти «На екскурсії», «Гроші України», «Міста України»), є (тексти «Барвисте коромисло», «Київське метро»), щ (батьківський, Батьківщина, текст «Наша Батьківщина»). Починаючи з літери р, учні опрацьовували скоромовки (с. 53, 61, 62, 71, 73, 81, 85, 89, 104, 111, 112), згодом – фразеологізми (с. 72, 85), закликаночки (с. 89), загадки (с. 91, 97, 124, 126), народні пісні (с. 95, 97), казки (с. 107), прислів'я (с. 107, 121, 128, 130). Закінчується букварний період текстами про найвідоміших українських письменників Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку та їхніми творами, а також народознавчим текстом «Хороші звичаї».

На противагу цьому, новий буквар (2018 р.) менше наповнений народознавчим матеріалом. Не знаходимо його, зокрема, при опрацьованні літери л; вивчаючи літеру к, діти бачать дідуса Кліма й бабусю Килину за комп'ютером та ноутбуком (до речі, у цьому виданні подано багато запозичених імен: Лола, Алім, Елла, Алан, Каміла). Доречно, на нашу думку використано ілюстрації й текст про вінок на с. 77 (літера в), де можна обговорити з дітьми українську символіку. При вивченні літери п теж подано текст «На Івана Купала», а літери д – текст про українські річки Дніпро, Десну, Дністер. Також додано інформацію про деякі населені пункти України: міста Стрий, Дніпро, згадані Суми, Сміла. Цікавими, на нашу думку, будуть нові тексти, наприклад, про Олександра Усика (з відповідними ілюстраціями з українською символікою, с. 101). На відміну від попереднього букваря, рідко використані малі фольклорні жанри: скоромовки (с. 67, 87, 97), прислів'я (с. 107), загадки, фразеологізми. Натомість часто трапляються ребуси, анаграми. Очевидно, друга частина підручника буде більше наповнена таким матеріалом. При вивченні кожної букви виразними в новому підручнику є змістові лінії «Досліджуємо мовні явища» (наприклад, пропозиції виготовити літери з підручних матеріалів: олівців, пластиліну, гудзиків тощо), а також «Досліджуємо медіа» (зокрема, QR-коди, у яких зашифровано адреси веб-сторінок із аудіо- чи відеоматеріалом).

Очевидно, що новий буквар (2018 р.) містить набагато менше народознавчого матеріалу. Вважаємо це суттєвим недоліком, адже доречно було б уже з першого класу розвивати в учнів зацікавленість народними звичаями, символікою та фольклором, оскільки в мас-медіа ця тема завжди не актуалізується.

Підручник з української мови для 2 класу (М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик) [2] теж наповнений народознавчим матеріалом. Найперше це проявляється в текстах вправ. Часто використовуються загадки (с. 4, 18, 19, 26, 28, 32, 37, 45, 56 тощо), прислів'я (с. 5, 34, 40, 44, 47, 58-59 та ін.), народні прикмети (с. 18, 38, 64), скоромовки

(с. 36, 67), фразеологізми (с. 38, 95). Сприяють українознавчим бесідам тексти вправ 34 (про українські міста), 52, 56, 316, 395 (про Батьківщину), 63 (про вишитий рушник), 81 («Мак»), 114 (про калину). Особливу увагу звертаємо на розділ «Мова і мовлення» (§ 11-14). Тексти вправ цього розділу знайомлять школярів із особливостями мовлення різних народів, із висловлюваннями письменників про рідну мову, з особливостями життєвого устрою козаків, з українськими словами ввічливості, спонукають пригадати українські народні казки. Обговорити народні звичаї спонукають вправи 285 («Шануй і бережи хліб»), 348 («Родина»), 406 (про те, як зустрічали птахів). Зауважимо, що запропоновані каліграфічні хвилинки також часто відповідають змісту соціокультурної змістової лінії: «Київ – столиця України» (с. 11), «Любись свою Вітчизну!» (с. 21), «Батьківщина – це мама й тато» (с. 57), «Прут, Тиса, Стрий, Латориця – річки» (с. 121).

У підручнику для 2 класу автора М.Д. Захарійчук [6] народознавчого матеріалу дещо більше, ніж у букварі за його ж авторством. Тексти про рідну мову (с. 4), український рушник (с. 43), працю хлібороба (с. 64), українські прізвиська (с. 75), географічні назви України (с. 83, 84), українські звичаї (с. 131) сприяють засвоєнню знань про рідний народ, частіше використовуються загадки (с. 14, 24, 25, 26, 33, 42, 43, 58 та ін.), прислів'я (с. 19, 40, 56, 70, 93, 104 тощо), запропоновані уривки із творів Т. Шевченка. Однак у текстах про казкових героїв автор знову надає перевагу іноземним перед українськими (с. 78: п'ять іноземних, лише одні українські). У підручнику кілька разів використано тексти про калину, однак не згадано, що вона є символом України. Як і в підручнику М.С. Вашуленка, найбільше текстів народознавчого наповнення міститься в розділі «Мова і мовлення»: казка про слова, походження слів, уривок із народної казки, традиційні українські привітання.

Підручник для 3 класу (М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко, Н.А. Васильківська) [3] розпочинає розділ «Мова і мовлення», де подано тексти про мову й культуру спілкування. Тексти вправ у підручнику розповідають школярам про видатних українців (Тараса Шевченка, с. 18, 93, 120, Лесю Українку, с. 122), українські назви професій («Гостинна хата», с. 45, 150), легенди рідної землі («Диво на Почаївській горі», с. 67, про Кия, Щека та Хорива, с. 121, «Золоті ворота», с. 141), наші звичаї і традиції (про Святого Миколая, с. 97, «Рівчак», або «Довга лоза», с. 161, «День матері», с. 174), спонукають пригадати коліскові та щедрівки (с. 109). Як і в підручнику для 2 класу, каліграфічні хвилинки відповідають змісту соціокультурної змістової лінії (переважно це – прислів'я та приказки): «Перш ніж сказати, треба добре подумати» (с. 10), «Як листя жовтіє, тоді ліс смутніє» (с. 33), «На чорній землі білий хліб родить» (с. 62), «У хлібі здоров'я і сила» (с. 65), «Люди сильні своєю дружбою» (с. 67), «Справжні друзі пізнаються в біді» (с. 76), «Рідна земля і в жмені мила» (с. 118), «За добро тебе похвалять, а за зло осудять» (с. 124), «Хто багато читає, той багато знає» (с. 168), «Згаяного часу і конем не наздоженеш» (с. 177).

На початку підручника для 3 класу (М.Д. Захарійчук, А.І. Мовчун) [7] теж подано тексти про мову й мовлення, а також культуру спілкування. Багато текстів розповідає про тварин і птахів (про ховрашка, сонечко, бобрів, мурах, лелек тощо). На нашу думку, до них варто було б додати інформацію про повір'я та прикмети, пов'язані з ними. З народознавчих текстів виділимо також уривки з казок про бідного й багатого брата (с. 46), «Пан Коцький» (с. 77), «Біда навчить» (с. 90), опис роботи бджіл (с. 86), про лікарські рослини (с. 91), випікання хліба (с. 100), тексти-розповіді про Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, про козаків (с. 151). Дуже доречно окремою темою виділено фразеологізми (с. 47-48).

Мовний матеріал підручника для 4 класу (М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик, О.І. Мельничайко) [4] теж багатий на народознавчі елементи. Наприклад, уже обкладинка спонукає до бесід на тему елементів національного костюма, скульптурних символів України, пам'яток мистецтва нашої держави. Із перших сторінок четверто-класник дізнається нові факти про рідну мову, має змогу пригадати старовинні легенди. Тексти вправ переважно публіцистичного характеру, містять багато запитань, що сприяє комунікативному розвитку молодшого школяра («Чому мова така весільна?», «Яким вимогам має відповідати писемне мовлення?», «Як ви звертаєтесь до людей?»). Підручник для 4 класу насичений науково-популярними й публіцистичними текстами про розвиток освіти в Київській Русі (с. 12), київських князів (с. 124), походження українських слів (с. 29-30), визначних людей України (Ніну Матвієнко, Марію Приймаченко), народні традиції (с. 18, 161, 182), українських козаків (с. 55, 56, 77-78, 134). Особливо цікавим для школярів нашої області буде текст вправи 187 (с. 97), де розповідається про музей-заповідник «Козацькі могили» неподалік Берестечка Волинської області. Супроводжують навчання поетичні тексти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Дмитра Білоуса, що сприяє принагідному обговоренню окремих фактів із їхніх біографій.

Підручник для 4 класу (М.Д. Захарійчук, А.І. Мовчун) [8] теж розпочинають тексти про мову, її розвиток та тонкощі спілкування. Засвоєнню народної творчості та обрядів сприяють тексти

дитячих пісень (с. 18), цікавими для дітей будуть тексти про київські музеї (с. 25-26), особливості природи Карпат (с. 86), річку Дунай (с. 98) синонімію в українській мові (с. 142), пам'ятник Борису Грінченку (с. 178). Поряд із творами відомих українських письменників (Т. Шевченка, І. Франка, О. Гончара, М. Коцюбинського, М. Підгірянки, Г. Тютюнник, І. Роздобудько, В. Сухомлинський та ін.) широко представлені зарубіжні автори (К. Нестлінгер, М. Лобе, Я. Екгольм, Г. Шведер, Г. К. Андерсен, Дж. Крюс, Е. Успенський, Е. Блайтон, А. Лобел, Е. Бесков тощо).

Проаналізувавши матеріал букварів та підручників з української мови для 2-4-х класів (у співавторстві М.С. Вашуленка), ми з'ясували, що в них максимально повно й різнобічно відображена соціокультурна змістова лінія, на їх основі формуються передбачені державними вимогами знання та вміння учнів. Ці книги переважно наповнені народознавчими текстами, що сприяє їхньому загальнокультурному розвитку. Однак новий буквар (2018 р.) містить такої інформації набагато менше, ніж попереднє видання.

Натомість підручники у співавторстві М.Д. Захарійчук формують дещо інші соціокультурні компетентності. Зокрема, тексти запропонованих вправ спрямовані переважно на формування культури поведінки в сім'ї, дотримання правил поведінки на уроці і перерві, в класі, коридорі, спортзалі, їдальні, актовій залі, на стадіоні, подвір'ї школи тощо, виконання соціальних ролей: читача бібліотеки, глядача театру чи кінотеатру, покупця, пішохода, пасажера, перехожого, відвідувача різноманітних культурних заходів та ін. Звичайно, ці пункти теж передбачені соціокультурною змістовою лінією, однак, на нашу думку, наповненість цих підручників народознавчим матеріалом недостатня, а наявні народознавчі тексти аналізуються неповно.

Висновки і пропозиції. Соціокультурний розвиток молодшого школяра має перебувати в полі зору вчителя на кожному уроці української мови. Увага виховній меті уроку повинна бути не меншою, ніж навчальній і розвивальній, адже багатий духовний світ дитини, різнобічна ерудиція та орієнтація в реаліях життя допоможуть молодшому школяреві адаптуватися в соціальному середовищі, яке його оточує, знайти своє місце й реалізуватися.

Список літератури:

1. Вашуленко М.С. Буквар : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.С. Вашуленко, О.В. Вашуленко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 152 с.
2. Вашуленко М.С. Українська мова : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 180 с.
3. Вашуленко М.С. Українська мова : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко, Н.А. Васильківська / за ред. М.С. Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.
4. Вашуленко М.С. Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик, О.І. Мельничайко / за ред. М.С. Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2015. – 192 с.
5. Захарійчук М.Д. Буквар : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко. – К.: Грамота, 2012. – 176 с.
6. Захарійчук М.Д. Українська мова : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. укр. мовою / М.Д. Захарійчук. – К.: Грамота, 2012. – 176 с.
7. Захарійчук М.Д. Українська мова : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.Д. Захарійчук, А.І. Мовчун. – К.: Грамота, 2013. – 176 с.
8. Захарійчук М.Д. Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.Д. Захарійчук, А.І. Мовчун. – К.: Грамота, 2015. – 192 с.

9. Ігнатенко П.Р., Руденко Ю.Д. Народознавство у школі / П.Р. Ігнатенко, Ю.Д. Руденко // Сер. 7 «Педагогічна». № 13. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
10. Навчальні програми для початкової школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.
11. Пономарьова К. Соціокультурна складова у змісті початкового курсу української мови / К. Пономарьова // Початкова школа. – 2011. – № 5. – С. 9-13.
12. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К., 1972. – 244 с.
13. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 43-103.
14. Філінюк В.А. Наповнення народознавчим матеріалом змісту лінгводидактичних дисциплін у підготовці вчителя початкової школи / В.А. Філінюк // Педагогічний дискурс. – Вип. 13. – 2012. – С. 372-375.

Гончарук Е.Н., Шуст Л.Н.

Луцкий педагогический колледж

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ НАРОДОВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА СТРАНИЦАХ ДЕЙСТВУЮЩИХ УЧЕБНИКОВ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье проанализировано содержание действующих учебников по украинскому языку для 1-4 классов в плане наполнения их народоведческим материалом. Выявлено, что в пособиях по-разному представлен материал для обеспечения социокультурной линии. Зафиксировано значительное уменьшение объема народоведческого материала в учебниках, созданных по программе новой украинской школы. Определены преимущества отдельных лингвистических упражнений. Указано на недостатки и возможные пути их устранения.

Ключевые слова: социокультурная компетентность, народоведческий материал, новая украинская школа, букварь, учебник по украинскому языку, младшие школьники.

Goncharuk O.M., Shust L.M.

Lutsk Pedagogical College

SOCIO-CULTURAL ORIENTATION OF THE ETHNOGRAPHIC MATERIAL IN THE UKRAINIAN LANGUAGE TEXTBOOKS FOR PRIMARY SCHOOL

Summary

The article analyzes the content of the current textbooks in Ukrainian language for 1-4 grades in relation to filling it with ethnographic material. It has been found that the material to provide a socio-cultural content line is presented in textbooks in different ways. A significant reduction of the amount of ethnographic material in textbooks, which are created according to the program of the New Ukrainian School is given in the article. The advantages of individual linguistic exercises are determined. The disadvantages and possible ways of their elimination are indicated.

Keywords: sociocultural competence, ethnographic material, New Ukrainian School, ABC book, Ukrainian language textbook, younger pupils.